

TÖRTÉNETÍRÁS ÉS HADTÖRTÉNETÍRÁS

Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról

„A hadtörténetírás úgy viszonyul a történetíráshoz, mint a katonazene a zenéhez”

A tanulmányt nyitó, hízelgőnek aligha mondható idézet egy ismert hadtörténész kollegájától származik, és jól jellemzi, hogyan vélekednek a hadtörténetírásról némely történészek. A történetünkben szereplő hadtörténész épp az ilyen és hasonló kijelentések miatt, valamint azért ragadott tollat, hogy felhívja a figyelmet arra az ellenséges környezetre, amiben a professzionális hadtörténészek dolgoznak. A hadtörténetírás mostoha helyzete szerinte a történettudományban az utóbbi évtizedekben végbement negatív változásokkal és azzal magyarázható, hogy a hadtörténetírás a mostanában divatos történetírói áramlatok ellen úszik. A legfőbb gond szerinte abban rejlik, hogy a meghatározó történészi divatok és áramlatok túlságosan is elméletiek. Azzal még nem is lenne gondja, hogy a történészek más tudományzakoktól kölcsönöznek elméleteket és vizsgálati módszereket. A gond ott van – írja –, hogy szemben a korábbi irányzatokkal, amelyek például olyan, szintén a társadalmakat vizsgáló tudományoktól kölcsönöztek elméleteket, mint a szociológia, az új irányzatok az irodalomtudomány és a nyelvészet elméleteit használják a történeti kutatásban. Azzal azonban, hogy magukkal is elhittették, hogy a történeti források segítségével a múlt nem ismerhető meg, hisz a forrásból a forrás által leírt eseményre nem, csakis a forrás írójára vonatkozóan nyerhetők megbízható információk, teljességgel aláásták a források értékét. Ez a források szavahihetőségét elvető szemlélet láthatóan nem sok jót tartogat az állami és hadi levéltárak hivatalos irataival dolgozó hagyományos történészek és hadtörténészek számára, még akkor sem, ha ez utóbbiak is tisztában vannak a források szubjektivitásával, és azokat annak megfelelően vetik kritikai vizsgálat alá. Az ad absurdum vitt ismeretelméleti szkepszisen túl, a másik baj a divatos történettudományos irányzatokkal – véli hadtörténészünk – az, hogy az újdonságot a lényeg elé helyezik. Újdonságot pedig gyakran azzal érnek el, hogy mellékes események és jelenségek jelentőségét nagyítják fel, azt állítva, hogy ezek valójában a lényeg megismeréséhez vezethetnek. Ebben az intellektuális környezetben a hagyományos politika-, diplomácia-, gazdaság-, társadalom- vagy hadtörténet irrelevánsnak tűnik. Az államok és birodalmak közötti háborúkat, birodalmak felemelkedésének és bukásának okait kutató történészek és hadtörténészek, de még a háborúk társadalmi, gazdasági hatásaiival, a háború, az erőszak és az államfejlődés kapcsolatával foglalkozó, az 1980-as és az 1990-es években divatosnak számító „új hadtörténetírás” művelői is száműzettek az irányadó szakmai folyóiratok hasábjairól.²⁰

Az olvasó bizonyára már rájött, hogy a fenti szakmai látlelet nem a magyarországi történetírás és hadtörténetírás viszonyairól készült. E tudatosan provokatív gondolatokat

²⁰ John A. Lynn: The Embattled Future of Academic Military History. *Journal of Military History*, 61:4. (1997) 777–789. o., különösen 777–783. o.

az egyik élvonalbeli amerikai hadtörténész, John Lynn vetette papírra 1997-ben. Amennyiben a magyar olvasó hasonlóságot vél felfedezni az amerikai és a hazai viszonyok között, az nem a véletlen műve. Miként az sem véletlen, hogy a hadtörténetírás magyarországi helyzetét megvitató beszélgetésre csak most, majd tíz esztendővel Lynn 1997-es cikke és a német hadtörténetírás helyzetét értékelő 1998-as konferencia²¹ után került sor, vagy hogy a nemzetközi történettudományban egyre gyakoribb a historiográfiai visszatekintés, önreflexió és útkeresés. Annak tárgyalását, hogy a hazai történettudomány miért mutatott viszonylag szerény hajlandóságot a historiográfiai számvetésre az ezredforduló táján, és hogy a posztoszocialista korszak hazai professzionális történetírásának hagyományos és „alternatív” műhelyei hogyan viszonyulnak a nemzetközi történettudományon belüli kurrens irányzatokhoz és vitákhoz, a historiográfiában nálam jártasabbakra hagyom.²² A következőkben csupán a történettudományon belüli útkeresésekre legérzékenyebb, a legtöbb újdonsággal, paradigmával előrukkolt és a legszélesebb olvasóközönséggel rendelkező angol nyelvű hadtörténeti irodalom néhány újabb irányzatára kívánom felhívni az olvasó figyelmét, annak reményében, hogy ezek ismerete segíthet az önreflexióban és az útkeresésben.²³

Áttekintésem természetesen szubjektív, és példáim főként a kutatásimmal (Európa és az Oszmán Birodalom koraujkori története), valamint tágabb érdeklődési területtel (a Közel-Kelet története) kapcsolatos irodalomból valók. Épp e korlátok miatt nem lehet tisztem annak megítélése, hogy mennyire értékelte helyesen John Lynn 1997-es dolgozata az amerikai professzionális hadtörténetírás akkori helyzetét. Az azonban, hogy néhány évvel korábban Paul Kennedy épp a hadtörténelem és hadtörténetírás reneszánszáról beszélt, mindenképpen elgondolkodtató,²⁴ és arra figyelmeztet, hogy a hadtörténetírás iránti társadalmi és piaci igény éppúgy hullámzik, mint más társszakma esetében.

A hadtörténeti irodalom sokszínűsége

A hadtörténeti irodalom igen sokszínű. Művelői közül első helyen kell említeni azokat a professzionális hadtörténészeket, akik hadi akadémiákon és főiskolákon, a hadtudományi képzés részeként tanítják és kutatják az egyetemes és nemzeti hadtörténetet. Mások hadtörténeti és háborús múzeumok munkatársaként művelik a hadtörténetírást, főként (de természetesen nem kizárólagosan) fegyverekkel, haditechnikával, valamint a hadseregek tárgyi emlékeivel és anyagi kultúrájával foglalkozva. Megint mások hadi és

²¹ A konferencia anyaga 2000-ben jelent meg, lásd *Thomas Kühne – Benjamin Ziemann* (Hg.): *Was ist Militärgeschichte?* Paderborn, München, Wien, Zürich, 2000.

²² Ezekre lásd például *Gyáni Gábor*: *Történelemszűzok*. Budapest, 2002., különösen a *Történetírásunk az ezred fordulóján* című tanulmányt.

²³ Természetesen ez mind a munkákban tárgyalt régiókat és témákat, mind pedig a szerzőket tekintve bővebb kategória, mint az amerikai-angol hadtörténetírás. A német és osztrák hadtörténeti irodalomra lásd *Kühne – Ziemann* i. m.; *Peter Broucek – Kurt Peball*: *Geschichte der österreichischen Militärgeschichte*. Köln, 2000. és Pálffy Géza cikkét e számban. A francia nyelvű újabb irodalom egy reprezentatív munkája *Jean Chagniot*: *Guerre et Société à l'Époque Moderne*. Paris, 2001.

²⁴ *Paul Kennedy*: *The Fall and Rise of Military History*. MHQ: *Quarterly Journal of Military History*, 3 Winter 1991. Lynn úgy vélte, hogy Kennedy túlságosan (bár nem alaptalanul) optimista volt, mert a szakmát épp a csúcson értékelte, ahonnan azonban az út lefelé vezetett.

katonai levéltárak levéltárosaként és kutatójaként gazdagítják a hadtörténeti irodalmat. Jóval kevesebben vannak azok, akik hivatásos hadtörténészként egyetemi tanszékeken foglalkoznak hadtörténelemmel. Amerikai viszonylatban John Lynn főként ez utóbbiak mostoha helyzetével foglalkozott, figyelmeztetve arra, hogy ha az egyetemekről és főiskolákról visszaszorul a hadtörténelem, az nemcsak a tudományos utánpótlást veszélyezteti, de hosszú távon a szakma beszűküléséhez és a professzionális hadtörténetírás sokszínűségének elvesztéséhez vezethet, hisz a katonai akadémiákon művelt hadtörténetírás értelemszerűen sokkal pragmatikusabb.²⁵

A hadtörténészek mellett szép számmal vannak olyan társadalom-, gazdaság-, technika- vagy művelődéstörténészek, szociológusok, politológusok, közgazdászok, antropológusok és más társadalomtudósok, akik saját szakmájukból érkeztek a hadtörténetírás-hoz, vagy tettek hosszabb-rövidebb kitérőt a hadtörténelem területére. Ez utóbbiak száma jóval nagyobb, az általuk kutatott témák igen sokrétűek, és amint látni fogjuk, az utóbbi évtizedek számos újító irányzata, a szakma egy-egy meghatározó, paradigma-teremtő monográfiája épp ezekhez a történészekhez és társadalomtudósokhoz kapcsolható. Írásom első felében főként ez utóbbi munkákra koncentrálok. A második részben pedig a könyvpiac és a hadtörténetírás kapcsolatát vizsgálva azt tekintem át, hogy a professzionális hadtörténetírás és a népszerű hadtörténetírás hogyan egyeztethető össze.²⁶

*A „hadügyi forradalom” elmélete körül kialakult vita
és a vita hatása a történettudományra*

Bár az utóbbi időben Magyarországon is szinte minden XVI–XVII. századi hadtörténeti tanulmányban vagy összefoglaló munkában illik hivatkozni a „hadügyi forradalom” elméletére, e hivatkozások zöme amolyan tiszteletkör-hivatkozás, és csak kevesen vették a fáradságot, hogy valóban belenézzenek a könyvtárnyi irodalomba és még ennél is kevesebben, hogy az elméletet saját kutatások alapján teszteljék.²⁷ Mint ismeretes, az elmélet eredeti változatban Michael Roberts nevéhez fűződik, aki épp fél évszázada, 1956-ban jelentette meg a belfasti Queen’s Universityn egy esztendővel korábban „*The Military Revolution, 1560–1660*” címmel tartott előadását.²⁸ Roberts – aki a XVII. századi svéd történelem s kivált Gusztáv Adolf uralkodásának (1611–1632) kutatója volt – megállapításait svéd történelmi ismereteire és a harmincéves háború eseményeire alapozta. Szerinte az európai hadügy fejlődésében 1560 és 1660 között bekövetkezett forradalmi változások egyik legfontosabbika a taktika területén történt. A lándzsát és a pikát kiszorította az új és a puská, s a feudális lovagi seregeket legyőzték a lineáris harcrendben folyamatosan tüzelő puskások. Ezzel egy időben robbanásszerű növekedés következett be a hadseregek létszámában. Egyes európai országokban akár tízszeresére is emelkedhetett

²⁵ Lynn cikke mellett az amerikai professzionális hadtörténetírásról jó áttekintés még *Edward M. Coffman: The Course of Military History in the United States Since World War II. The Journal of Military History*, 61:4 (1997) 761–775. o., amely ugyancsak pesszimista kicsengésű.

²⁶ Az angol nyelvű hadtörténetírás helyzetéről, problémáiról és lehetséges főbb irányairól imponálóan nagyívű áttekintést nyújt *Jeremy Black: Rethinking Military History*. London and New York, 2004.

²⁷ Lásd a következő alfejezetet.

²⁸ *Michael Roberts: The Military Revolution, 1560–1660*. Belfast, 1956.

a fegyverben tartott katonák száma. A nagyobb hadseregekkel pedig már csak olyan hadvezetés tudott operálni, amely a korábnál összetettebb stratégiai feladatok megoldására is képes volt. Ezeket a hadseregeket már nem volt érdemes szélnek eresztetni, azaz a folyamat az állandó hadseregek létrejöttét segítette elő. A nagyobb hadseregekkel vívott, elhúzódnó háborúk ugyanakkor nagyobb terhet róttak a társadalomra, a gazdaságra és az állami adminisztrációra is. Roberts szerint az új hadseregeknek hosszabb távon meghatározó szerepük volt az abszolutista államok kiépítésében, amennyiben e hadsereg birtokában az erőegyensúly az uralkodó és a rendek harcában végérvényesen az előbbi javára billent el.

Roberts munkája azonban sokáig vajmi kevés hatással volt kollégáira. A hadtörténet nem volt divatos a gazdaság-, társadalom-, kultúr- és tudománytörténészek körében, akiket főként az európai válságfolyamatok („*The Crisis of the Seventeenth Century*” *debate*) kutatása kötött le, ami azért ironikus, mert Roberts átfogó tézise egyfajta magyarázattal szolgált a XVII. századi válságra.²⁹ Az elméletet két évtizeddel később Geoffrey Parker – először mint annak óvatos támogatója, majd mint lelkes védelmezője és továbbfejlesztője – emelte be a történeti irodalom főcsoportjába. A Németalföldön harcoló spanyol seregekről írott monográfiájára³⁰ és újabb kutatásaira támaszkodva Parker jelentősen kitérte Roberts elméletét mind térben, mind pedig időben, és imponálóan gazdag forrással erősítette meg annak illusztratív bázisát.³¹ Parker érvrendszerében a tűzfegyverek és általában a haditechnika központi szerepet kaptak. A kézi tűzfegyverek elterjedése, az ezekkel felfegyverzett gyalogság, az ostromágyúk és az ezek ellen emelt új típusú itáliai erődépítésszerűség (*trace italienne*) mind a parkeri tézis kulcselemei. Ezek a változások Parker szerint együttesen voltak felelősek az európai hadügyi forradalmi változásaiért, és döntő hatást gyakoroltak az államfejlődésre, a gazdaságra és a társadalomra. Csak a központi hatalom volt ugyanis képes hatalmas ágyúparkok és erődítési rendszerek, illetve az ezek elhúzódnó ostromához szükséges egyre duzzadó létszámú hadseregek felállítására és fenntartására. A hadügyi változások tehát a központi hatalom megerősödéséhez és az abszolutista államok kialakulásához vezettek. A tüzérség jelentős növekedése az újonnan felállított és új típusú tengerjáró flottákon pedig Európa javára billentette az erőegyensúlyt. A folyamat lassú volt, de a hadügyi forradalomnak köszönhetően 1800 tájára Európa gyarmati terjeszkedése a világ jelentős részén bekövetkezett.

Miként az a parkeréhoz hasonló nagy ívű áttekintések és elméletek esetében lenni szokott, Parker nézetei meglehetősen megosztották a szakmát. Az elmélet támogatóinak és kritikusaiknak se szeri, se száma.³² Roberts és Parker nézeteit az elsők között kérdőjelezte meg Jeremy Black rövid, de igen gondolatébresztő monográfiájában.³³ Vizsgálatai során

²⁹ A vita jó összefoglalása *Theodore K. Raabb: The Struggle for Stability in Early Modern Europe*. New York, 1975, aki historiográfiai áttekintésében megemlíti Roberts munkáját is.

³⁰ *Geoffrey Parker: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars*. Cambridge, 1972.

³¹ *Geoffrey Parker: The 'Military revolution, 1560–1660' – A Myth? Journal of Modern History*, (1976); *Uő: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge, 1988.

³² Az elmélet támogatói közül lásd például *Michael Duffy* (Ed.): *The Military Revolution and the State, 1500–1800*. Exeter, 1980. és *William H. McNeill: The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A. D. 1000*. Chicago, 1982.

³³ *Jeremy Black: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800*. London, 1991.

úgy látta, hogy a Roberts és Parker által leírt változások csak Európa egyes részeit érintették, s a kontinens egyéb területein ezek a forradalmnak tekintett átalakulások egyáltalán nem vagy csak részlegesen figyelhetők meg. Mint a XVIII. századi európai történelem specialistája, úgy látta, hogy az 1660-tól kezdődő évszázadban végbement hadügyi változások jelentőségüket tekintve jóval nagyobbak, mint a Roberts és Parker által megjelölt időszakban végbementek. A korábbi véleményekkel ellentétben úgy vélte, hogy nem az abszolutizmus volt a hadügyi változások következménye, hanem éppen fordítva, az abszolutista rendszernek volt köszönhető a hadügy reformja. Black könyvében többször is hangsúlyozta az európai történelem sokszínűségét, s ezért úgy vélte, hogy minden elmélet és modell csak részlegesen képes leírni a hadügy kora újkori változásait. Következésképpen saját modelljét sem tartotta egyébnek, mint egynek a lehetséges megközelítések közül. Black másik nagy érdeme, hogy szakítva a Nyugat-Európa-központú korábbi szemléletekkel, vizsgálatai során kitért Kelet-Európára és az Oszmán Birodalomra is. Későbbi munkáiban szemléletét tovább tágitotta, és a hadügy globális változásaival foglalkozó munkájában nyugat-európai iskolázottságú történésztől korábban nem látott tájékozottságot mutatott az ázsiai vagy az afrikai történelem és hadtörténelem területén is.³⁴

Bár a fentiekben ismertetett elméletek számos nehezen védhető gondolatot tartalmaznak, érdemük, hogy a hadügy koraújkori fejlődését ismét a történeti kutatások homlokterébe állították, s a katonai tényezőt „egyenrangúsították” a gazdasági és társadalmi tényezőkkel.³⁵ A vita természetesen azóta is folytatódik.³⁶

Különösen érdekes az, ahogyan a szakma Parkernek a haditechnika fejlődésével és e fejlődés történelmi jelentőségével kapcsolatos nézeteit fogadta. Amíg egyesek Parkert egyenesen technológiai determinizmussal vádolták meg,³⁷ addig mások beemelték a parkeri nézeteiket és példákat nagy ívű történelmi áttekintéseikbe. Történészek sora vizsgálta a haditechnika és különösen a tűzfegyverek szerepét a történelemben. Gazdaság-, technika- és hadtörténészek serege tanulmányozta, hogy milyen szerepet játszott a haditechnika és a fegyveripar az európai és a globális katonai konfliktusokban, államok felemelkedésében és bukásában.³⁸

Roberts és Parker elvitatathatlan érdeme abban van, hogy a hagyományos hadtörténetírás helyett egy új megközelítési modellt ajánlottak, s ezzel a hadtörténetet újra beemelték a modern történettudomány érdeklődésébe. Az általuk kiváltott vita felpeljesítette a szakmát,

³⁴ *Jeremy Black: War and the World. Military Power and the Fate of the Continents, 1450–2000.* New Haven and London, 1998.

³⁵ Vö. *John A. Lynn: Clio in Arms: The Role of Military Variable in Shaping History. Journal of Military History, 55:1. (1991) 83–95. o.*

³⁶ Ezek jó összefoglalása *Clifford J. Rogers: The Military Revolution in History and Historiography.* In idem ed.: *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of early Modern Europe.* Boulder, Co., 1995. 1–10. o. A kötet tartalmazza a legfontosabb tanulmányok zömét is.

³⁷ Lásd pl. *Bert S. Hall – Kelly DeVries: „The Military Revolution Revisited.” Technology and Culture, 31. (1990) 500–507. o.*

³⁸ Lásd pl. *Carlo M. Cipolla: Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400–1700.* London, 1965. Reprint New York, 1996.; *David Ayalon: Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Mediaeval Society.* London, 1956., 2nd edition, London, 1978.; *John Francis Guilmartin: Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century.* Cambridge, 1974.; *McNeill: The Pursuit of Power.*; *Trevor N. Dupuy: The Evolution of Weapons and Warfare.* New York, 1985.; *Kelly DeVries: Medieval Military Technology.* Peterborough, Ontario, 1992.; *Bert S. Hall: Weapons and Warfare in Renaissance Europe.* Baltimore, 1997.; *Alfred W. Crosby: Throwing Fire: Projectile Technology Through History.* Cambridge, 2002.

és az 1980-as években számos olyan összefoglaló jellegű monográfia született, amelyek az új szemlélet jegyében tárgyalták az európai háborúk történetét, valamint e háborúk és a társadalom összefüggéseit.³⁹ Mindezen munkákból ma már jól ismert, hogy a háború a XVI–XVII. századi államok számára a legnagyobb, a társadalom és a gazdaság számára pedig a legterheesebb vállalkozássá vált. Ami pedig a fegyverek és a haditechnika jelentőségét illeti: még Parker kritikusi is kénytelenek számításba venni az európai államok „egyesített” tűzerejének az európai államok globális terjeszkedésében és a gyarmatosításban játszott szerepét, még akkor is, ha ma már a gazdaság, a haditechnika és az államfejlődés kapcsolatát sokkal árnyaltabban látja a szakma.⁴⁰ A hadügyi forradalom elmélete tehát továbbra is nagy hatással van a történészekre, de az elmélet hatása fellelhető a geopolitikával vagy az államfejlődéssel foglalkozó munkákban, valamint az újabb világtörténeti összefoglalókban is.⁴¹

Az „új hadtörténetírás” és a magyar történeti, hadtörténeti irodalom

Perjés Gézát a szélesebb közönség nagy vitát kavart Mohács könyve kapcsán ismerte meg, amely számos eredeti megfigyelés és kérdésfelvetés mellett legalább annyi vitatható elemzést és következtetést tartalmaz. Azt már csak a szűkebb szakma tartja számon, hogy Perjés az elsők között művelte, nemzetközi szinten is az „új hadtörténetírás”, akkor, amikor erre a műfajra sem különben, sem pedig Magyarországon nem akasztották még rá az „új” jelzőt. A XVII. századi mezőgazdaság, népesség, hadsereg-élelmezés és stratégia összefüggéseiről írott tanulmánya a nemzetközi gazdaság- és hadtörténetírásban is eredetinek számított.⁴² A tanulmány úttörő jellegét és maradandó értékét mutatja, hogy annak évekkel később megjelent rövidebb angol változatára a nemzetközi szakirodalomban rendszeresen hivatkoznak, és az bekerült a korajúrkori európai hadtörténettel kapcsolatos fontosabb munkákat tartalmazó, 2005-ben kiadott válogatott tanulmánykötetbe is.⁴³ Perjés Zrínyi Miklósról vagy Montecuccoliról írott tanulmányaiban is többször foglalkozott az európai és a magyar hadügy XVI–XVII. századi helyzetével.⁴⁴

³⁹ M. E. Mallett – J(ohn) R. Hale: *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617*. Cambridge, 1984.; J(ohn) R. Hale: *War and Society in Renaissance Europe 1450–1620*. London, 1985.; M(atthew) S(mith) Anderson: *War and Society in Europe of the Old Regime 1618–1789*. Avon, 1988. Az 1980-as évek vonatkozó irodalmának egy részéről jó áttekintést ad: Alex Roland: *Technology and War: The Historiographical Revolution of the 1980s*. *Technology and Culture*, 34:1. (1993) 117–134. o., ill. J. Lynn: *Clio in Arms*, i. m.

⁴⁰ Lásd pl. Black: *War and the World*, i. m.

⁴¹ Lásd pl. Paul Kennedy: *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York, 1989.; Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Oxford, 1990.; Brian M. Downing: *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton, 1992. Még azok is kénytelenek foglalkozni vele, akik elvetik Parker elméletét. Lásd pl.: Hendrik Spruyt: *The Sovereign State and Its Competitors: An Analysis of Systems Change*. Princeton, 1994.; J. R. McNeill and William H. McNeill: *The Human Web: A Bird's-eye View of World History*. New York, 2003.

⁴² Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)*. Budapest, 1963.

⁴³ Géza Perjés: *Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century*, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16:1–2. (1970) 1–52. o. Újra kiadva Jeremy Black (Ed.): *Warfare in Europe 1650–1792*. Aldershot, 2005.

⁴⁴ Perjés Géza munkáira lásd Perjés Géza műveinek bibliográfiája 1950–2005. Összeállította Andaházi Szeghy Viktor. In: Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Budapest, 2005. 835–850. o.

A „hadügyi forradalommal” kapcsolatos vitákba több XVI–XVII. századdal foglalkozó magyar történész és hadtörténész is bekapcsolódott, bizonyítva, hogy egy-egy meghatározó nemzetközi szakmai vitához a nyugat-európai és amerikai kollégák által kevésbé ismert régió kutatója is szolgálhat fontos, érdemi mondanivalóval, saját forrásai és ismeretei alapján. Michael Roberts és Geoffrey Parker elméleteit tudtommal először Kelenik József ismertette a magyarországi szakirodalomban. Ellentétben számos külföldi történésszel, Kelenik nem vitatta Parker elméletének alapelemeit. Sőt, épp azokat felhasználva azt igyekezett bizonyítani, hogy a hadügyi forradalom jelenségei a Parker által megjelölt területeken túl, így például Magyarországon is megfigyelhetők. Az általa felhasznált toborzási utasításokból (*Bestellungen*) arra következtetett, hogy a tizenöt éves háború idején hazánkban harcoló császári-királyi toborzású seregek mind a kézi lőfegyverek számát, mind pedig minőségét tekintve nyugat-európai színvonalon állottak.⁴⁵

Magam is többször foglalkoztam a hadügyi forradalom elméletével. Miután röviden ismertettem az elméletet és több Parkert kritizáló, illetve elméletére építő munkát (Jeremy Black, David Ralston, Brian M. Downing), saját kutatásaim alapján bíráltam Parker Európa-központúságát és az Oszmán Birodalommal, annak haderejével kapcsolatos számos nézetét.⁴⁶ Eredményeim zömét a szakma elfogadta, és azok hatására Parker is több helyen módosította az oszmánokkal kapcsolatos nézeteit.⁴⁷ Az utóbbi években számos magyar kolléga is hozzászólt a vitához. Domokos György a magyarországi itáliai várépítéssel kapcsán, Czigány István a XVII. századi magyar haderőről szóló monográfiájában, B. Szabó János pedig Mohács kapcsán foglalkozott a hadügyi forradalom magyarországi jelenségeivel.⁴⁸ E munkák valódi értéke (amellett, hogy röviden összefoglalják a hadügyi

⁴⁵ Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. 3. sz., 85–95. o.; *Uő*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *HK* 1991. 3. sz., 80–122. o.; *Uő*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. *HK* 1991. 4. sz., 3–52. o.; *Uő*: A hadügyi forradalom és jelenségei Európában és a magyar királyságban a XVI. század második felében. In: *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században.* (Szerk. *Petercsák Tivadar.*) (Studia Agriensia, 17.) Eger, 1997. 27–41. o. A tanulmány egy rövidebb angol fordításására lásd *Uő*: The Military revolution in Hungary. In: *Géza Dávid and Pál Fodor* (Eds.): *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest.* Leiden–Boston–Köln, 2000. 117–159. o.

⁴⁶ Lásd *Ágoston Gábor*: Oszmán monstrumlövegek: valóban szétváltak az európai és az oszmán tüzérség fejlődésének útjai? *Keletkutatás*, 1992. ősz 11–19. o.; *Uő*: Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XLVII:1–2. (1994) 15–48. o.; *Uő*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle*, 1995:4. 465–485. o.; *Uő*: A hadügyi forradalom: háború, gazdaság és társadalom összefüggései a kora újkori Európában. *Rubicon*, 1996/7.; *Uő*: Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power. *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22:1. (Spring 1998) 126–141. o.; *Uő*: Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge, 2005.

⁴⁷ Parker könyvének újabb kiadásából már hiányoznak az általam bírált részek. Lásd *Geoffrey Parker*: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800* Cambridge, 1999, átdolgozott kiadás. Lásd még pl. *Dariusz Kolodziejczyk*: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. *Aetas*, 1999:4.; *Rhoads Murphey*: *Ottoman Warfare, 1500–1700.* New Brunswick, 1999.; *Colin Imber*: *The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power.* London, 2002.; *Kenneth Chase*: *Firearms: A Global History to 1700.* Cambridge, 2003.; *Kahraman Şakul*: *Osmanlı Askeri Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi.* *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1:2. (2003), 529–571. o.

⁴⁸ Lásd *Domokos György*: *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundálómester Magyarországon.* Budapest, 2000.; *Czigány István*: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg*

forradalom elmélete körül kialakult vitát, általában ismertetve a legújabb műveket is) abban van, hogy saját kutatások alapján tudnak érdemben bekapcsolódni egy fontos nemzetközi vitába.

Történelem, hadtörténet és könyvpiac

A vészjóslatok ellenére a történelem és a történeti irodalom iránti érdeklődés minden eddiginél élénkebb átpolitizált világunkban. Az amerikai könyvkiadási statisztikák azt mutatják, hogy 1993 és 2003 között az évente publikált történelmi tárgyú művek száma több mint 60%-kal növekedett. Bár ez jelentősen elmarad az életrajzok (132%) és a vállalási tárgyú munkák (116%) növekedési üteme mögött, a példányszámot tekintve a történeti munkák messze megelőzik mindkét kategóriában kiadott könyveket. 2003-ban a felnőtt és ifjúsági szépirodalom, valamint a „szociológia és közgazdaságtan” összevont kategóriája után a történeti irodalom a harmadik helyen szerepelt a maga 6,3%-os piaci részesedésével.

A statisztikák ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy milyen érzékenyen reagál a könyvpiac a gazdaság mozgásaira. A 2001. szeptember 11-i terrortámadás utáni általános gazdasági recessziót követően, 2001 és 2002 között az USA-ban kiadott történeti munkák száma (7929) 12%-kal volt kevesebb, mint az előző évben (9028). Ahogy azonban a piac iránti bizalom visszatért, a kiadók minden eddiginél több történelemmel kapcsolatos munkát adtak ki: a 2003-ban kiadott 10 439 mű nemcsak a mélypontnak számító 2002. év termését szárnyalta túl majd egy harmaddal, de a visszaesés előtti 2001-hez képest is jelentős növekedést mutatott. Hasonlóan kedvező tendenciákat jeleznek a könyvtári állományok gyarodásával kapcsolatos statisztikák. A Blackwell's Book Services által az amerikai egyetemi és főiskolai könyvtárak számára összeállított könyvajánló lista a 2003–2004-es tanévben az összes tudományágban több mint 40 ezer művet ajánlott megvásárlásra, köztük 3904 történelmi tárgyú munkát, ami 9%-os részesedést jelent.

A kép persze csalóka, hisz a fenti művek zöme nem történettudományi szakmonográfia, hanem kereskedelmi kiadók által kiadott történelmi népszerűsítő irodalom. Az amerikai egyetemi kiadók által 2003-ban kiadott történeti szakmonográfiák (1135) az USA-ban megjelent összes történeti tárgyú munkának csupán 11%-át tették ki. További negatívum, hogy ezek nagy része viszonylag kis példányszámban (témától, korszaktól és specializációtól függően 700-tól néhány ezer példányig) kiadott viszonylag drága könyv. Bár e munkák bekerülnek a legfontosabb egyetemek könyvtáraiba – hisz a Blackwell ajánlási listáján szereplő történeti tárgyú munkák mintegy 41,5%-a ilyen, egyetemi kiadók által kiadott szakmonográfia volt 2003-ban –, a témában mester vagy doktori képzést nem folytató egyetemekre és a főiskolák zömére már nem jutnak el, nem is beszélve a szélesebb olvasóközönségről. A nagyközönség ismereteit jobbra a sokkal nagyobb példányszámban és olcsón elérhető történeti népszerűsítő irodalomból szerzi.⁴⁹

Birodalom haderejébe. Budapest, 2004.; B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom” I. és II rész. HK 2004. 2. sz., 443–480. o. és HK 2005. 3. sz., 573–624. o.

⁴⁹ <http://www.historians.org/perspectives/issues2004/0410/0410new2.cfm> (Robert B. Townsend, Publishing in 2003: One for the History Books?) Robert Townsend az American Historical Association, a történészek leg-

Ma már a legrangosabb egyetemi kiadók is kénytelenek kiadói politikájukat a könyvpiac igényeihez alakítani, mivel egyre kevesebb szubvenciót kapnak az egyetemektől, amiből a történeti szakmonográfiai kiadásából származó deficitet fedezhetik.⁵⁰ Még érzékenyebb a helyzete a vezető angliai egyetemi kiadóknak. Mivel az oxfordi vagy a cambridgei tandíj minimális (hatoda-nyolcada az elit amerikai magánegyetemen fizetett tandíjnak), alapíványaik pedig eltörpülnek az elit amerikai egyetemek alapítványai mellett,⁵¹ ezért az egyetemek bevételeinek egy része az egyetemi kiadók nyereségéből származik. Ez viszont számos kompromisszumot eredményez: a nem rentábilis sorozatok megszüntetését, a példányszámok csökkentését, a könyvárak emelését és a piaci igények fokozottabb figyelembe vételét. Ez utóbbi a többi között azt jelenti, hogy a kiadandó szakmonográfákat a piaci igények szerint is rostálják – előnyben részesítve a legújabb kori műveket és sikertémákat (iszlám, terrorizmus stb.) –, illetve, hogy a szakmonográfák, összefoglaló kézikönyvek mellett az egyetemi kiadók palettáin is megjelentek az egyetemi hallgatókat megcélzó tankönyvként is használható munkák vagy a történelem iránt érdeklődő művelt nagyközönségnek szánt áttekintések, monográfiai.

A hadtörténetírás sikertémái

A történeti munkák kapcsán megfigyelt trendek talán még fokozottabban érvényesek a hadtörténeti irodalomra. Az angol nyelvű könyvpiac igényeinek és a kiadók kiadói politikájának megismerése céljából elegendő végigtekinteni a legnagyobb amerikai könyvárúháznak (Borders, Barnes and Noble) polcain, vagy megnézni hogy milyen könyvek vásárolhatók a világ legnagyobb internetes könyvkereskedésében az *amazon.com*-on a „history of war,” a „warfare,” vagy a „military” kategóriákban és, hogy az egyes kategóriákon belül mely könyvek a legnépszerűbbek.⁵²

Ezekből az látható, hogy a legnépszerűbb témák – az amerikai társadalom és elit meglehetősen rövid történelmi emlékezetét tekintve aligha meglepően – a világháborúk, kivált a második világháború, illetve a vietnámi háború és újabban az USA katonai szerepvállalása a Közel-Keleten (az első Öböl-háború vagy az Irak ellen 2003. március 19-én indított második Öböl-háború). Ezek a művek általában az ún. „operational warfare studies” kategóriájába tartoznak. A csaták és hadműveletek története egyébként is a legnépszerűbb műfaja a hadtörténeti irodalomnak (és számos hadtörténész szerint ez a had-

fontosabb amerikai szakmai és érdekvédelmi szervezetének kutatásért és kiadásért felelős helyettes igazgatója volt a tanulmány írásakor.

⁵⁰ A Rutgers University Press igazgatója szerint egy átlagos történelmi szakmonográfián a kiadó vesztesége 10 000 dollár. Uo.

⁵¹ Oxford 3,7 milliárd dolláros alapítványa eltörpül Harvard 22 milliárdos vagy Stanford 13 milliárdos alapítványa mellett. Oxford 860 millió dolláros éves jövedelmének 30 %-át még mindig az állami támogatás teszi ki. A tandíj (amelyet 2006-tól emeltek 2100 dollárról 5600 dollárra) és az állami támogatás még így is csak mintegy felét fedezi annak az 35 000 dollárnak, amibe egy oxfordi egyetemi hallgató éves képzése kerül. Minderre lásd *Stanley Reed: The Reeducation of Oxford. Business Week*, February 14, 2005. p. 48., illetve, *Costing, Funding and Sustaining Higher Education: A Case Study of Oxford University*. (Unpublished report by OxCHEPS, February 2004) lásd <http://oxcheps.new.ox.ac.uk/MainSite%20pages/papers.html>

⁵² Az *amazon.com* francia és német változatai természetesen hasonlóképp alkalmasak a francia vagy a német nyelvű könyvpiac szondázására.

történetírás igazi területe), amit az is jól mutat, hogy az ilyen munkák kiadására külön kiadók, kiadói sorozatok szakosodtak (Pen and Sword, Osprey stb.). Az angliai Pen and Sword sorozatban a népszerűségi listát a második világháború vezeti, amellyel kapcsolatban a kiadó a sorozatban eddig majd 170 könyvet jelentetett meg. Az első világháborúról ugyanitt 103 könyv kapható. Ugyanennél a kiadónál a harci repülőgépekről, légi csatákról 90 könyv, míg a tengeri hadviseléssel és csatákkal kapcsolatban majd 70 munka jelent meg. Ugyancsak népszerűek az egyes haderőnemekkel és katonai egységekkel foglalkozó könyvek, amelyekből a sorozatban eddig 42 kötet látott napvilágot, köztük a brit lovasság történetét 1816 és 1919 (1939) között bemutató nyolckötetes munka. Ezzel szemben a középkori hadviseléssel csak kilenc, az ókori hadviseléssel pedig mindössze négy könyv foglalkozik a sorozatban.⁵³

E népszerű sorozatok és könyvek szerzői általában sem egyetemi állásokkal (és az ezzel járó belső és külső ösztöndíjakkal, kutatási támogatással), sem pedig más intézményi háttérrel nem rendelkeznek. Kenyerüket valóban tollukkal keresik, ami nagyban befolyásolja mind témaválasztásukat, mind pedig e munkák színvonalát. Aligha meglepő, hogy e szerzők szinte kivétel nélkül a piac által visszaigazolt sikertémákat választanak. Mivel levéltári kutatásokra általában sem módjuk nincs, sem pedig az ilyen kutatásokhoz szükséges képzettséggel nem rendelkeznek, nagyrészt az elérhető feldolgozások és kiadott források alapján írják meg – sokadszorra – a már ismert háborúkat és csatákat, általában megismételve a korábbi irodalom hibáit és hiányosságait.⁵⁴ Aligha meglepő tehát, ha például a második világháborúról szóló munkákban a keleti front eseményei vagy a szovjet hadsereg, de még a német hadműveletek is háttérbe szorulnak. Ebben a közegben a keleti fronttal vagy a szovjet hadsereggel foglalkozó munkák, kivált ha azok eddig ismeretlen forrásokon nyugszanak és a hadtörténeti-történeti irodalom kurrens irányzataira is tekintettel vannak, biztos sikerre számíthatnak, ami mindenképpen jó hír hazai hadtörténetészeink számára. Ungváry Krisztián Magyarországon méltán sikeres *Budapest ostroma* épp azért törhetett be az angol–amerikai könyvpiacra, és érhetett meg ott is több kiadást, mert magas színvonalon megfelelt a fenti kívánalmaknak. Persze ehhez kellett egy jó fordító, egy ajánló előszó az egyik legismertebb amerikai történész (a melleleg magyar származású John Lukacs) tollából, valamint a tudományos monográfiák kiadásában elismert angol kereskedelmi kiadó (I. B. Tauris), illetve egy jó nevű amerikai egyetemi könyvkiadó (Yale University Press) is.⁵⁵

A háborúk, hadjáratok és hadműveletek, illetve csaták mellett ugyancsak keresettek a fegyverekkel és fegyverrendszerekkel, így például a tűzfegyverekkel, a harckocsikkal és bombázókkal foglalkozó munkák. Különösen népszerűek a bombázókról, légi csatákról

⁵³ Lásd <http://www.pen-and-sword.co.uk/home.php><http://www.pen-and-sword.co.uk/home.php>

⁵⁴ A legújabb háborúkkal kapcsolatban a helyzet némileg más, hisz például a 2003-as iraki háborúról szóló, alább idézendő munkák nagy részét katonák, katonai szakértők, hadtörténészek vagy újságírók írták, általában jelentős intézményi támogatással.

⁵⁵ Ungváry Krisztián: *The Siege of Budapest: One Hundred Days in World War II.* (Translated from the Hungarian by Ladislaus Löb; with a foreword by John Lukacs.) London, I. B. Tauris 2002., 2003., 2004., illetve New Haven, Yale University Press, 2005., az angliai kiadás eredetileg *Battle for Budapest: One Hundred Days in World War II* címmel jelent meg. Mindkettőt megelőzte a német fordítás: *Die Schlacht um Budapest: Stalingrad an der Donau 1944/45.* (Aus dem Ungarischen von Thomas Zöbelin und Zoltán Imre.) München, Herbig, 1999.

és a légierőkről szóló művek, ami talán az amerikai hadsereg és általában az amerikai társadalom haditechnika és a korszerű fegyverrendszerek iránti túlzott bizalmával is magyarázható. A nagyobb amerikai könyvtárakban a második világháború egyik legismertebb amerikai nehézbombázójáról, a B-17 „repülő erődéről” legalább két tucat olyan könyv található, amelyek az utóbbi bő két évtizedben láttak napvilágot.⁵⁶

*Politika, kortörténet és hadtörténetírás:
az Irak elleni háború hadtörténeti irodalma*

Még a világháborús könyveknél is nagyobb olvasóközönségre számíthatnak a mindenkori amerikai politika katonai vonatkozásait, az amerikai védelmi doktrínát és az USA jelenkori katonai szerepvállalásait tárgyaló művek. Az amerikai, a volt szovjet és a posztoszocialista országok levéltári anyagainak jobb kutathatósága számos új eredményt hozott a hidegháború hadtörténeti vonatkozásainak kutatásában is, bár az utóbbi években, sajnos, mind egyes posztoszocialista országokban, mind pedig az Amerikai Egyesült Államokban a korábban felszabadított levéltári anyagok egyfajta „újratitkosítása” figyelhető meg.⁵⁷

A könyvpiac naprakészségét jól mutatja, hogy a 2003-as iraki háborúról – amelynek jelentősebb hadműveletei hivatalos Pentagon bejelentés szerint 2003. április 14-én értek véget – már 2003-ban számos könyv jelent meg.⁵⁸ A piac nagy úr, amit mi sem szemléltet jobban, mint az, hogy a katonák (Robert H. Scales nyugalmazott vezérőrnagy és az

⁵⁶ A legfrissebb munkák közül illusztrációként lásd például: *Robert J. Rudhall: The Fly Past Book of the B-17 Flying Fortress.* Stamford, Key, 2002.; *Gene Eric Salecker: Fortress against the Sun: The B-17 Flying Fortress in the Pacific.* Da Capo Press, 2001.; *Martin Caidin: The B-17: The Flying Forts.* New York, Ibooks: Distributed by Simon & Schuster, 2001.; *Robert Jackson: The B-17 Flying Fortress.* Osceola, WI: MBI Pub., 2001.; *Johnsen, Frederick: B-17 Flying Fortress: The Symbol of Second World War Air Power.* New York, McGraw-Hill, 2000.; *Úő: Boeing B-17 Flying Fortress.* North Branch, MN: Specialty Press, 1997.; *Martin W. Bowman: B-17 Flying Fortress Units of the Eighth Air Force.* Oxford, Osprey, 2000. Az adatok az amerikai könyvtárak egyesített katalógusából (*WorldCat*) valók, amely azonban nagy jóindulattal sem mondható „világkatalógusnak”, miként azt a katalógus címe állítja magáról, mivel a rendszerből a legtöbb európai könyvtár adatai hiányoznak, nem is beszélve az ázsiai vagy az afrikai könyvtárakról.

⁵⁷ Az újkortörténelmi amerikai levéltári anyag „visszatitkosítása” csak részben magyarázható a 2001. szeptember 11. után bevezetett szigorúbb adatvédelmi intézkedésekkel. A sokszor értelmetlen szigorítások mögött gyakran az államtitok védelmével foglalkozó hivatalok és hivatalnokok túlbuzgósága áll, ami pedig az utóbbi évtizedek „legtitoktartóbb” amerikai adminisztrációjának tartott Bush-kormányzat teremtette bürokratikus és kormányzati kultúrával van összefüggésben. Egy 1995. évi elnöki rendelet következtében korábban titkosnak minősített iratok százezreit nyilvánították kutathatóknak. A trend azonban a Bush-kormányzat alatt megfordult: 1999 óta az elmúlt hét évben a kormányzati szervek több mint 55 000 oldalnyi korábban kutatható iratot minősítettek vissza titkossá. A visszatitkosításról a *New York Times* 2006. február 21. száma tájékoztatta a közvéleményt. Kutatók és szakmai szervezetek általános felháborodását követően Allen Weinstein, az USA főlevéltárosa, március 2-án befagyasztotta a visszatitkosításokat a Nemzeti Levéltárban, a *National Archives and Records Administration (NARA)* pedig bejelentette, hogy az ügyben vizsgálatot indít, amelynek eredményét 60 napon belül nyilvánosságra hozzák.

⁵⁸ Lásd például: *Wayne J. Boyne: Operation Iraqi Freedom: What Went Right, What Went Wrong and Why.* New York, 2003.; *NBC and Tom Brokaw (Ed.): Operation Iraqi Freedom: The Insider Story.* New York, 2003. (DVD is); *Anthony H. Cordesman: The Iraq War: Strategy, Tactics, and Military Lessons.* (Center for Strategic and International Studies Significant Issues Series) Washington, D. C. 2003., illetve Westport, Conn., 2003.; *Williamson Murray and Robert H. Scales Jr.: The Iraq War: A Military History.* Cambridge, Mass., 2003.; *Francis J. West and Ray L. Smith: The March Up: Taking Baghdad with the 1st Marine Division.* New York, 2003.

Army War College volt parancsnoka, Wayne J. Boyle az amerikai légierő nyugalmazott ezredese), katonai/közel-keleti szakértők (Anthony H. Cordesman), újságírók és legújabbkori „haditudósítók” (Tom Brokaw) mellett hadtörténészek (Williamson Murray), így a roppant termékeny és mindenütt jelen lévő John Keegan (akit a magyar olvasó több magyar fordításban megjelent művéből is ismerhet) is megírta a maga könyvét a háborúról.⁵⁹

Természetesen a sietség, a történelmi perspektíva hiánya, valamint a háború átpolitikáltsága valamennyi munkára rányomta bélyegét. Ettől még Keegan könyve sem mentes. Bár az angol hadtörténész jóval kritikusabb amerikai társainál a háborúhoz vezető események, az amerikai neokonzervatív politika⁶⁰ vagy Tony Blair brit miniszterelnök politikájának megítélésében, könyve mégis a háborút morálisan, politikailag és katonailag legitimáló munka. Bár a háborút imponálóan széles történelmi kontextusba helyezi (teret szentelve Irak korábbi történetének, Szaddam Husszeinné és diktatúrájának, az irak-iráni és a kuvaiti háborúnak, a korábbi angol és amerikai katonai és politikai szerepvállalásnak a térségben stb.),⁶¹ magával a háborúval foglalkozó – a könyvnek egy harmadát kitevő – rész már problematikusabb. A megfelelő történelmi távlat hiánya miatt e részben Keegan is kénytelen szinte teljesen hírügynökségi forrásokra, illetve a szövetséges haderőhöz „telepített” (*embedded*) hivatalos haditudósítók híradásaira támaszkodni, ami nemcsak az események tárgyalását teszi egyenetlenné – hisz az újságírók mozgását (és így azt is, hogy milyen információhoz juthatnak hozzá) a hadvezetés erősen korlátozta –,⁶² de az objektivitás rovására is megy.⁶³ Ugyancsak a megfelelő történelmi perspektíva hiánya mutatkozik abban, hogy könyvét Bagdad elfoglalásával lezárva, semmi mondanivalója nincs az azt követő hetekben és hónapokban az amerikai katonai megszállás ellen kibontakozott és a tanulmány írásakor (2006 áprilisa) is folytatódó gerrillaháborúról, népi felkelésről és terrorista támadásokról.

⁵⁹ John Keegan: *The Iraq War*. New York, 2004.

⁶⁰ A fogalommal kapcsolatos gyakori félreértésekre lásd Csaba Gábor: *Az értékek Amerikája – Amerika értékei. Valóság*, 2004. január XLVII. évfolyam, 1. sz.

⁶¹ A Közel-Kelet kutatója számára persze ez a rész éppúgy tartogat meglepetéseket, mint a magyar olvasó számára. Ez utóbbiak közül lásd például Keegan azon magyarázatát, amely szerint szemben a háborút ellenző nyugat-európai országokkal, a kelet-európai volt szocialista országok azért támogatták volna a Bush kormányzat iraki háborúját, mert Szaddam Husszeint az általuk olyannyira gyűlölt sztálinizmust látták, amelynek megdöntését helyeselték. Ez a kijelentés amellett, hogy pontatlan – hisz a háború megítélése és támogatottsága meglehetősen eltérő volt az egyes volt szocialista országokban (nem is beszélve arról, hogy a közvélemény és a kormányok véleménye sokszor ellentétes volt) –, a magyar olvasó számára meglehetősen naivnak is tűnik.

⁶² Mint ismeretes 2004 áprilisában, Faludzsa ostromakor, a városból egyedül csak az Al-Dzsazíra arab hírtelevízió tudósított, természetesen az ostromlottak szemszögéből. Megjegyzendő, hogy az Al-Dzsazíra hírtelevíziót és tudósítóit több arab ország szintén elfogultsággal, sőt Izrael-barátsággal vádolta meg, kiutasítván riportereit, általában ezen országok antidemokratikus politikájának bírálata miatt. Lásd a hírtelevízió hivatalos angol nyelvű honlapját <http://english.aljazeera.net>. Megjegyzendő, hogy az <http://www.aljazeera.com> honlapnak semmi köze a hírtelevízióhoz. Ez utóbbi egy Dubai székhelyű, 1992-ben alapított angol nyelvű hír-magazin internetes oldala. Lásd még *David Dudge: Casualty of war: The Bush Administration's Assault on a Free Press*. Amherst, N.Y. 2004; *Mohammed El-Nawawy and Adel Iskander: Al-Jazeera: How the Free Arab News Network Scooped the World and Changed the Middle East*. Cambridge, Mass, 2002.; *Hugh Miles: Al-Jazeera: The Inside Story of the Arab News Channel That is Challenging the West*. New York, 2005.

⁶³ Keegan az eseményeket egyoldalúan, csak a szövetségesek szemszögéből mutatja be. Objektivitására nem vet valami jó fényt, hogy a hírforrások közül nagyrészt a háború-párti amerikai hírügynökségeket részesíti előnyben, élesen bírálván a kritikusabb hangvételű európai hírműsorokat, köztük a BBC-t is.

A háború negyedik esztendejébe lépve, a népi felkelés, a gerillaháború és a terrorista akciók szívósságát látva és egy egész Irakra kiterjedő polgárháború fenyegetésében, aligha meglepő, hogy egyre több katonai szakértő és hadtörténész szentel újabban figyelmet a háború e második szakaszának és általában a gerillaháborúk történetének, valamint az ezekből az iraki helyzetre levonható tanulságoknak.⁶⁴ Amellett, hogy az iraki háború e második szakaszának tanulmányozása kiváló lehetőséget biztosít az aszimmetrikus hadviselés kutatóinak, arra is alkalmat teremt, hogy a hadtörténészek felülvizsgálják a légierő, a „szuperfegyverek” és fegyverrendszerek mindenhatóságába vetett hitüket, és általában a „legújabbkori hadügyi forradalmakkal” kapcsolatos nézeteiket. Hasonlóan a második világháborúval kapcsolatos irodalomhoz, az afganisztáni és az iraki háború esetében is kívánatos volna, hogy a későbbiekben e háborúk kutatói is több figyelmet szenteljenek az ellenfélre, azaz a talibánokra és az iraki hadseregre, hadműveleteire, valamint hogy vizsgálódásaikba bevonják az afgán és iraki forrásokat is.

Sajnos, az eddig megjelent munkák zöme nem élt ezzel a lehetőséggel. Mindazonáltal az elmúlt három évben megjelent könyvtárnyi irodalom igen széles skálán mozog. Bár a munkák egy része közelebb áll a politológia vagy a szociológia tárgyköréhez, néhányukat érdemes megemlíteni, mert számos olyan kérdést tárgyalnak, amelyeket korábbi korszakok kapcsán az „új hadtörténetírás” emelt be a hadtörténeti irodalomba. Könyvek sora elemezte a háború okait (klasszikus hadtörténeti kérdés) és a háborúhoz vezető utat: a többi között az iraki fegyverkezést és a leszerelési tárgyalásokat,⁶⁵ a Bush-kabinet új nemzetvédelmi stratégiáját és háborús politikáját,⁶⁶ az amerikai hírszerzés manipulálását.⁶⁷ Kivált a háborút ellenző értelmiségiek foglalkoztak sokat a háborús érdekcsoportokkal, ezek motivációinak, illetve a háborús propaganda és a média összefonódásainak bemutatásával.⁶⁸

A média nagy részének érthetetlenül szolgálai és kritikátlan magatartása a Bush-kormányzat és a háborús lobby irányában, valamint az egységekhez „telepített” (és szigorúan ellenőrzött) haditudósítók intézménye – amely bizonyára nemcsak e tanulmány szerzőjét emlékeztette a kommunista és szocialista országok állampártja által irányított médiára – érthetően éles kritikát váltott ki az értelmiség egy részéből.

⁶⁴ Szimbolikus jelentősége van annak, hogy az Irakban szolgáló amerikai csapatokat 2004 decemberében meglátogató Donald Romsfeld amerikai védelmi miniszternek George Casey tábornok *John Nagl: Learning to Eat Soup with a Knife: Counterinsurgency Lessons from Malaya to Vietnam* című (eredetileg 2002-ben frott) könyvét adta ajándékkul. A könyv élesen bírálja az amerikai hadvezetést, amiért az a vietnami gerilla felkelőket második világháborús taktikával próbálta – sikertelenül – legyőzni. *WSJ* 2006. március 20. száma.

⁶⁵ *Hans Blix: Disarming Iraq*. New York, 2004.; *James D. Torr: Weapons of Mass Destruction: Opposing Viewpoints*. D. San Diego, 2005.

⁶⁶ *Jim Mann: Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet*. New York, 2004.; *Arthur Meier Schlesinger: War and the American Presidency*, New York, 2004.

⁶⁷ *Joseph C. Wilson: The Politics of Truth: Inside the Lies That Led to War and Betrayed My Wife's CIA Identity: A Diplomat's Memoir*. New York, 2004.; *James Bamford: A Pretext for War: 9/11, Iraq, and the abuse of America's Intelligence Agencies*. New York, 2004.

⁶⁸ *Amy Goodman – David Goodman: The Exception to the Rulers: Exposing Oily Politicians, War Profiteers, and the Media that Love Them*. New York, 2004.; *John Mearsheimer – Stephen Walt: The Israel Lobby*. *London Review of Books*, Vol 28. No. 6 (23 March 2006) http://www.lrb.co.uk/v28/n06/print/mear01_.html

Ha a nyugati műholdas televíziók (mindenek előtt a CNN és a BBC) teljesen forradalmasították a háborús tudósítás műfaját az első Öböl-háború idején, akkor a 2003-as Irak elleni háború nagy újdonságát a nyugati média monopóliumát megtörő Al-Dzsazíra arab műholdas hírtelevízó harctéri tudósításai jelentették. A katar emír 150 millió dolláros támogatásával 1996-ban alapított, Katar székhelyű műholdas hírtelevízió 1998-ban vált nemzetközileg is ismertté, amikor megrázó képekben tudósított a „Sivatagi Róka Hadművelet” (*Operation Desert Fox*) névű Irak elleni amerikai–angol bombázásokról, amellyel az amerikaiak az ENSZ-megfigyelőket Irakból kiutasító Szaddám Husszeint kívánták jobb belátásra téríteni. Ugyancsak az Al-Dzsazíra volt az egyetlen TV-csatorna, amely állandó (napi 24 órás) műholdas kapcsolattal rendelkezve tudósított a talibánok által ellenőrzött Afganisztánból a 2001-es háború idején. A TV-társaság kabuli irodáját az amerikaiak lebombázták, miként 2003 áprilisában bagdadi irodáját is (a támadásban meghalt Tareq Ayub, a hírtelevízió munkatársa). Az USA kormánya mindkét bombázásról utóbb azt állította, hogy tévedés volt. Az azonban az Irak elleni háború idején világossá vált, hogy az amerikaiak az Al-Dzsazírát nehezen tudták kezelni. Angol sajtóhírek szerint – amelyek Tony Blair brit miniszterelnök és George W. Bush amerikai elnök 2004 áprilisi találkozásjáról készült feljegyzésre hivatkoztak – 2004 áprilisában, a Faludza elleni támadás idején, Bush elnök javasolta Tony Blair brit miniszterelnöknek az Al-Dzsazíra katar központja elleni bombatámadást, amiről azonban Blair miniszterelnök állítólag lebeszélte szövetségesét. Nemzetközi felháborodást követően mind az angol kormány, mind pedig az amerikai adminisztráció tagadta a híreket, de az emlékeztetőbe nem engedtek betekintést.

Az internet és a műholdas televíziók világában korunk háborúiról, minden katonai és politikai korlátozás ellenére, elképesztően gazdag forrás áll a majdani hadtörténeteszek rendelkezésére. Hogy mindez hogyan befolyásolja a hadtörténetírás jövőjét, illetve, hogy a napjaink háborúit, polgárháborúit és fegyveres konfliktusait elemző munkák hogyan hatnak majd mondjuk a korábbi hadtörténetével foglalkozó szakemberekre, ma még nem tudható. Az azonban már most is látható, hogy a „háborús” média és propaganda szerepe vagy a háborúnak a polgári lakosság mindennapjaira gyakorolt hatása ismét az érdeklődés homlokterébe került a korábbi hadtörténelem kutatói között is.